

DET ÆLDSTE KORT OVER NORDEUROPAS SØRUTER

Af

A. W. LANG

Den tyske kartografihistoriker, dr. A. W. Lang, der tidligere har bidraget til årbogen med en oversigt over de ældste søkort over danske farvande samt landtoninger af danske kyster (årbog 1955, 49-76), behandler her det første søkort, der angiver sejl-ruter gennem danske farvande. Det findes i et håndtegnet pragttatlas fra 1592 i Madrid og er tegnet af den tyske kartograf s'Grooten, der arbejdede i spaniernes sold som en slags spion.

DA den spanske regerings ærgerrige ekspansionsplaner i anden halvdel af 1500-tallet mødte stadig stærkere modstand i Nederlandene, kom det som bekendt i 1566 til åbent oprør imod spaniernes herredømme. Dermed begyndte den hårdnakkede, 80 år lange kamp imellem nederlænderne og det spanske tvangsherredømme, der til slut endte med hele landets befrielse.¹ De svære politiske og militære opgør, som i tidens løb gentagne gange truede med at brede sig ud over landegrænserne og videreudvikle sig på fremmede områder,² stillede de spanske politikere og militærfolk over for nødvendigheden af at skaffe sig klarhed over de geografiske forhold i de lande, der grænsede op til Nederlandene.

Dengang havde man kun nogenlunde tilforladelige landkort over få europæiske egne, og disse grænsede for størstedelen ikke engang op til operationsområdet. Bortset fra en så nøjagtig kortlægning som muligt af selve Nederlandene koncentrerede den spanske generalstab derfor sin interesse om den overfor beliggende engelsk-irske kyst. Men først og fremmest gjaldt interessen de nærmestliggende tyske lande, som for øvrigt i årevis havde været draget mere eller mindre konkret

ind i Brussels vidtrækkende politiske planer. Nogen tid senere, måske i slutningen af 1580'erne, blev det åbenbart ligeledes nødvendigt at skaffe sig større geografisk klarhed over de lande, der lå længere mod nord og øst og derfor lade dem kortlægge også. Man regnede i øvrigt f. eks. i 1588, ikke bare fra de neutrale staters side men også fra spansk side, med den mulighed, at den berømte armada, der med erobringen af England for øje var udrustet af Filip II, kunne sejle gennem Kanalen nordpå til Norge eller til Sundet.³

Således fremkom i løbet af ca. 20 år to samlinger generalstabskort, sat sammen til atlas, ens i princippet, men forskellige i udførelsen. I betragtning af den omstændighed, at man fra spansk side stod over for et folk, der hørte til de mest fremragende søfartsnationer, måtte man naturligvis til enhver tid regne med muligheden af større operationer til søs. Man havde derfor i klog forudelse af senere virkeligt indtrufne forhold åbenbart fra først af lagt vægt på at lade både det ældre atlas fra 1573 og det fra 1592 ledsage af oversigtskort, hvorpå de vigtigste søværts forbindelser var aftegnet.⁴

Opgaven med kortlægningen af de nævnte europæiske områder overdrog regenten over de spanske Nederlande, Alvarez de Toledo, hertug af Alba, hhv. 1566 og 1573 til en kartograf, Christian s'Grooten, der arbejdede i det tysk-nederlandske grænseområde; hans ry som fremragende fagmand var dengang nået langt ud over hans hjemegn. Han var god bekendt af den samtidige berømte Gerhard Mercator.

Titelblad til 1566-udgaven af den af Cornelis Anthonisz bearbejdede sejlads-håndbog, som går under navnet den „visbyske læsekortbog“. Af denne udgave, trykt i Amsterdam, er kun eet eksemplar bevaret, nemlig på det Kgl. Bibliotek i København. Alle de andre eksemplarer af denne beskedne, men nyttige brugsbog er simpelthen slidt op i tidens løb. — Foto Kgl. Bibliotek. →

Titelblatt des von Cornelis Anthonisz bearbeiteten Segelhandbuchs von 1566, nach dem einzig erhaltenen Exemplar (Kgl. Bibliothek, Kopenhagen).

Dit is die Waerte vander See om oost ende

west te seplen / ende is van die beste Piloots /
ende wt die alder beste Waerten / ghecorrigeert diemen
weet te vinden / ende elke cust opt zyn ghesleel / Verbes
tert / ende vermeerdert / met veel schoone Figueren dace
by gemaecht. Ende oock salnen hier in vinden / wat
een Man van noode is / omme Stuurmans
schap te leeren. Anno. 1566.

Christian s'Grootens liv og værker.

Vi ved ikke ret meget om ophavsmanden til atlasserne. Han blev født ca. 1530 i Tyskland i Sonsbeck, et lille sted i området omkring Xanten ved den nedre Rhin, og han fik borgerrettigheder i 1548 i Kalkar, ikke langt fra Xanten. Det vides ikke, hvor han tilbragte sin ungdom, og hvilken uddannelse han indtil da havde fået. I 1557 vakte han opmærksomhed hos de spanske myndigheder ved et åbenbart særligt vellykket landkort over et sydnederlandsk område, Veluwe. Det har uden tvivl været en af årsagerne til hans ry som dygtig kartograf og har på afgørende vis bidraget til, at forvaltningen i Brussel i den følgende tid gentagne gange overlod ham at udarbejde yderligere landkort over nordvesteuropæiske områder.⁵

I september 1568 fik han af hertugen af Alba, som Filip II et år tidligere havde sendt til de spanske Nederlande for at slå opstanden ned, det allerede tidligere omtalte hverv at gøre udkast til et stort kortværk. Til dette formål rejste s'Grooten i flere år rundt i Nordvesteuropa og blev under sin virksomhed lejlighedsvis endog mistænkt for spionage, men kunne i det væsentlige afslutte sit hverv i 1573.⁶ Trods de mange detaljer og den kunstneriske udformning fandt kortene dog ikke i alle måder nåde for en militær undersøgelseskommission under forsæde af Alba, fordi de gengav både mange steder beliggenhed og i flere tilfælde grænserne for enkelte områder unøjagtigt. s'Grooten fik derfor til opgave at rette kortene.

Dette betød, at han atter gik i gang med at fæstne Europas nordvestlige lande på kort. Hans nye hverv er øjensynligt blevet udvidet, thi denne gang er en del af det europæiske Norden medtaget i hans nye kortværk. Atter drog han i årevis omkring trods de dermed for-

Side i den af Cornelis Anthonisz bearbejdede sejlads håndbog 1566, hvorpå sejl-ruten fra Skagen over Læsø og Anholt til Kullen og ind i Sundet beskrives med angivelse af kurser, afstande og dybder. — Foto Kgl. Bibliotek. →

Seite aus dem von Cornelis Anthonisz bearbeiteten Segelhandbuch von 1566, mit Beschreibung der Seeroute von Skagen bis zum Sund.

Vesou is een leech Oecht Vant en Anoudt dat is hō,
pelachtich/en dat Rif streckt verre daer af.

Col is een hooch Vant/en het doet hem op aen drie
houelen.

Item dit is te seplen wt die Hoof- den nae Schaghen.

Item dpe Noordwaert van Calis / is vier
mijlen / ende wil seplen naeden Keuc / dpe
sal ghaen Noordt noordtook in wel so noor-
delijck tot op dat Rif / op twintich vadem
en dat is versheyden tweentachtich mij-
len/en Noordt noordtook ten Oosten / totten holme
noort noordtook nae Schaghen.

Van Schaghen tot Vesou Supt oock ten Oosten
versheyden ses mijlen dat is vi noorden de Trentel.

Van Vesou tot Anoudt/supt oock versheyden ses
uen mijlen.

Van Anoudt binnen Colle/supt suytook tot Vap-
pelande toe.

Item Anoudt Rif/en Col ligghen van den ander
suytook/en noortwest versheyden acht mijlen.

Item als Col een groote halue myle van v leydt
Noordtook daer ist vyfthien vadem diep oft daer on-
trent. Ende tusschen Col/ende Zeelant ist veerthien
ende vyfthien vadem diep. Ende coempt Zeelandt/
by nachte niede naerder/dan twaelf vadem/ende tuss-
schen Anoudt Rif / ende Col ist .xxij. ende .xx. vadem
diep.

Item dpe Swijne boede ligghen een Goet stuck

bundne farer for hans personlige sikkerhed. Om han nogensinde har berejst egnene øst for Weser, er ganske vist meget tvivlsomt. At han vist aldrig betrødte dansk område, turde være så godt som sikkert (se nedenfor).⁷

Endvidere anskaffede han sig med kopiering for øje talrige kartografiske fremstillinger af enkelte lande, udarbejdet af fremmede forfattere. Han arbejdede påviseligt indtil 1576 eller evt. 1579 på disse nye kort. Herunder kom han et stykke tid i økonomiske vanskeligheder, så at han en dag måtte søge tilflugt i jesuitterkollegiet i Köln. Han vendte tilbage derfra til Kalkar i 1592. Samme år afleverede han sit nye kortværk, et kæmpestort atlas, bestående af 38 store kort af en sjælden skønhed. Fra da af hører vi så godt som ikke mere noget til s'Grooten; i særdeleshed får vi ikke at vide, om han sidenhen har virket som kartograf. Ikke engang hans dødsdag kan man påvise med nøjagtighed. Det står kun fast, at han døde i Kalkar mellem 1603 og 1604.

Begge atlas, det ældste fra 1573 og det, der fuldførtes i 1592, nåede med et mellemrum af ca. 30 år til Spanien. Her blev de kostbare militærkort, hvoraf der af forståelige årsager ikke blev udfærdiget kopier, holdt bag lås og slå gennem århundreder som hemmeligt materiale. Selv om de begge hører til de mest detaljerede og kunstnerisk mest værdifulde kortsamlinger af denne art, som skabtes i ældre tid, har de af den grund næppe øvet nogen nævneværdig indflydelse på den almindelige udvikling inden for den europæiske kartografi og har været glemt i århundreder. Først i 1859 dukkede det ældste atlas op.⁸ Det yngste atlas blev først i 1892 gjort tilgængeligt for offentligheden.⁹

I det ældste atlas (1573), som idag befinder sig i Brussel, omtaler s'Grooten på et almindeligt oversigtskort og på et større specialkort,¹⁰ der rækker fra Weser til Danzig, og som er skitseret med let hånd efter et ældre forlæg fra tredjemand, kun lejlighedsvis det sydlige Jylland samt dele af øerne Fyn, Sjælland, Langeland, Lolland, Falster og Bornholm.

Farvandene i „Descriptio Daniæ regni“ i Madrid-atlasset.

I modsætning til Brussel-atlasset (1573) indeholder det storslåede Madrid-atlas (1592)¹¹ flere kort, som gengiver hele kongeriget Danmark.¹² Blandt dem fæstner vi os særligt ved tavle VII. Kortet herpå gengiver tydeligere end alle andre det danske kongerige. Bladet bærer i kartouchen til venstre titlen „Descriptio regni Daniæ et partis Sueciæ adiacentiumque regionum“ („Beskrivelse af kongeriget Danmark, en del af Sverige og de tilstødende egne“). I den højre kartouche hedder det „Descriptio maris Germanici orientalis una cum cursuum navigationibus a nautis nostratibus obervatis. Ubi numeri indicant locorum profunditates, puncta vero navium vias regias“ („Beskrivelse af det østgermanske hav med sejlruiter iagttaget af vore søfolk. Numrene angiver de stedlige dybder, men punkterne skibenes kongeveje“). I betagende kunstnerisk form forstår s’Grooten her at fremstille de nævnte lande. Fremfor alt kendetegner han¹³ for første gang i danske, svenske og delvis også i norske farvande den daværende søfarts hovedruiter, som ved hjælp af punkterede linjer antydes som „skibenes kongeveje“ med angivelse af dybder og kompasretninger.

Kortet, som måler 64×119 cm, er tegnet i kegleprojektion og er forsynet med gradnet; det gengiver den del af jordoverfladen, der strækker sig fra ca. 53° til $60^\circ 30'$ nordlig bredde og fra ca. 5° til 24° østlig længde. På grund af den stærke fortegning – øst-vest udstrækningen er blevet alt for lang – er målestokken svær at bestemme nøjagtigt. Skalaforholdet kan i gennemsnit sættes til ca. 1 : 1.200.000. Bladets sydligste punkt viser egnen omkring Bromberg, det nordligste egnen omkring Gävle i Nordsverige. I vest ender det i området omkring den nautisk vigtige ø Utsire („Wtt chyrzer oghe“), der ligger ud for Norges vestkyst; i øst i området Riga-Pernau. Af denne omfattende fremstilling interesserer os fortrinsvis Vesteuropa og fremfor alt gengivelsen af Danmarks, Norges, Sveriges og Tysklands kyster og farvandene imellem dem, men ganske særligt fremstillingen af forløbet af de her dengang benyttede sejlruiter. En mere indgående undersøgelse af fremstillingen af fastlandet må forbeholdes en yderligere publikation.

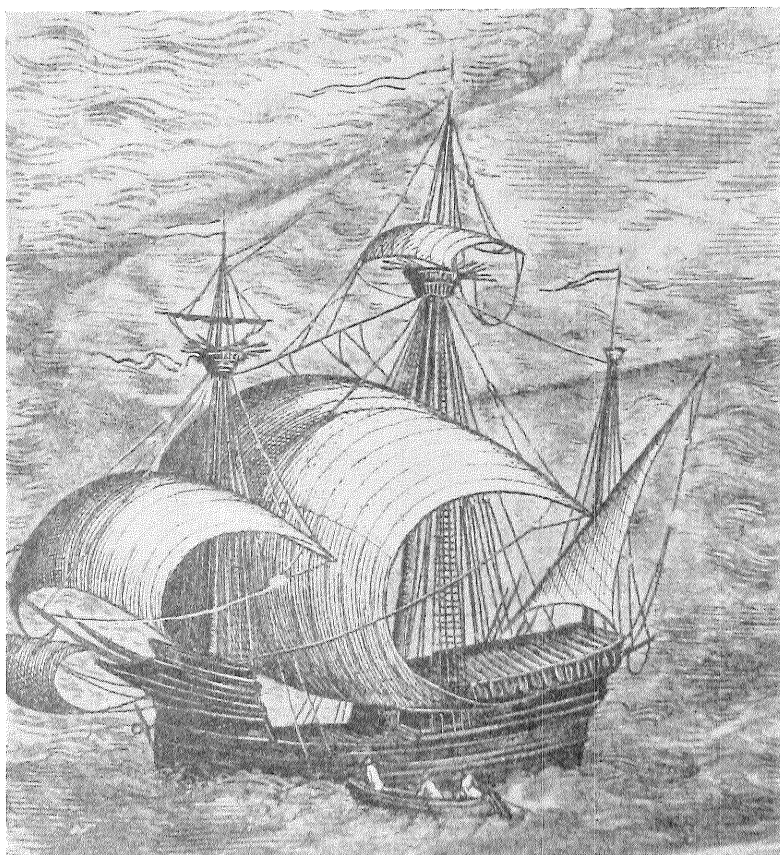
Et blik er nok til at fastslå, at den jyske halvø i de væsentlige træk blev skitseret efter et blad, der støtter sig til aftegningen på det berømte „Caerte van oostlant“ af Cornelis Anthonisz af Amsterdam (1543).¹⁴ Desuden har s’Grooten uden tvivl brugt endnu flere samtidige kort, f. eks. et af den danske kartograf Marcus Jordanus, hvad der først og fremmest synes at fremgå af gengivelsen af området Eiderstedt-Nordstrand.¹⁵

Fra egnen omkring Elbmunden går kysten, foran hvilken der ligger adskillige øer, i let vestlig retning nordpå til Bovbjerg („Bouenberghe“), hvorfra den fører videre i omtrent nordøstlig retning, krummet en smule konveks, til Skagen („Scaghen“). Herfra går den i sydøstlig retning til egnen omkring Stavnshoved („Steinshouede“), løber så i en bue først sydvestligt til området omkring Kolding („Coldingen“), dernæst sydøstligt over Als til Slesvig, for til slut med dannelsen af bugterne ved Kiel („Kyll“) og Lübeck i næsten østlig retning i en let svungen krumning over Rügen at gå over i Odermunden.¹⁶

Kystudformningen af Skåne, Halland og resten af Norden samt for de store danske øers vedkommende afviger tildels fra opfattelsen hos Anthonisz og hans meningsfæller. Her synes s’Grooten delvis at støtte sig til det berømte verdenskort „ad usum navigantium“ („til brug for de søfarende“) af Gerhard Mercator (1569) samt til kortet „Danorum Marchia“ af G. de Jode, som går tilbage til Liévin Algoet, og måske også til T. Stella (1578).¹⁷ Fra Skåne („Skonlandt“) slynger kysten sig fra øst først i vestlig retning, bøjer i egnen omkring Falsterbo („Falsterbuy“) mod nord og fører med mange bugter over Helsingborg, Varberg („Werdingsborgh“) og Marstrand til området omkring øen Søstrene („Sydheroghe“) i Sydnorge. Herfra får den et næsten sydvestligt forløb til Kap Lindesnæs („Lyndes Naz“). Norges sydkyst er aftegnet overordentligt stærkt opdelt, en fremstillingsmåde, for hvilken s’Grooten efter vor viden ikke kunne fremdrage nogen kartografiske forbilleder, hidrørende fra kendte kartografer.

Den store danske ø, Sjælland („Sialandia“), er af udpræget rund form; de øvrige øer, Fyn („Fionia“), Lolland („Lalandia“) og Fal-

Tremastet skib fra 1500-tallet, afbildet på s'Grootens kort over Maas' og Rhinens munding, fra 1572-atlasset (i Brussel).

Dreimastiges Schiff. Ausschnitt aus s'Grootens Karte der Maas- und Rheinmündung (1572).

ster („Falstera“) samt Langeland viser en mere eller mindre oval form.

s'Grootens kort viser påfaldende mange store og små lokaliteter, talrige floder og vandløb, bugter og fjorde, bjerge, skove og søer, ikke bare på øerne men også overalt på fastlandet. De lader formode, at der for s'Grooten, ligesom for franskmanden André Thevet,¹⁸ har

været kartografiske forlæg til rådighed, som vi idag ikke mere har noget kendskab til.

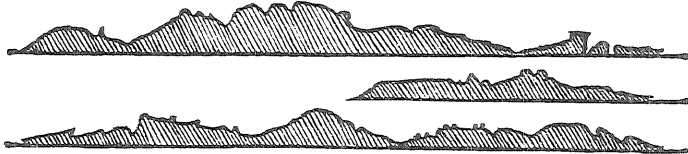
Disse rige enkeltheder, der på kartografiens tidlige tid måtte stå som forholdsmæssigt righoldige, føjede s’Grooten sammen i højeste kunstneriske fuldendelse til et hele, der æstetisk virkede meget overvældende. Man får samtidig indtryk af en uangribelig geografisk sikkerhed og af en uovertruffen omhyggelig bearbejdelse af en mængde hidtil ukendte, objektive, geografisk-morfologiske kilder og undersøgelser samt af en suveræn kartografisk teknik.

Ved nærmere undersøgelse af kortet kan man imidlertid hurtigt fastslå, at den kunstneriske formgivning og de ofte frapperende detaljer forgæves formår at dække over en række tungtvejende fejl. Det gælder for øvrigt alle s’Grootens blade.¹⁹ At opregne fejlene her med henblik på gengivelsen af landet og de store øgrupper i detaljer ville sprænge rammerne for denne undersøgelse. Men lad det dog være slået generelt fast, at s’Grooten trods den virtuose form, han har givet „*Descriptio regni Daniæ*“, sætter os kartografisk tilbage til en epoke, der i 1592, det år, han afleverede sit værk, allerede lå mange år tilbage. Der var i virkeligheden indtil da fremkommet landkort og søkort over det samme område, som på mange punkter frembød en væsentligt større nøjagtighed og udførlighed end s’Grootens forældede opfattelse.²⁰

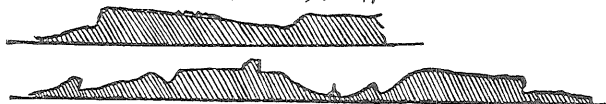
Søruiterne.

Noget lignende må også gøre sig gældende for gengivelsen af Nord- og Østersøen og navnlig af farvandene langs kysterne. Søen er gennemtrukket af et tæt net af punkterede linjer, de allerede omtalte „skibenes kongeveje“. Deres hovedretning er næsten altid angivet i henhold til kompasset (øst til nord, vest sydvest osv.). Adskillige fragtskibe med fyldte sejl fremhæver i særlig grad de vigtigste af dem. Tal angiver dybden af farvandet, målt i favne (à ca. 1,8 m). De mindre dybder, der er kendetegnet ved en mørkere farvetone af undergrunden, supplerer de overordentligt vigtige angivelser for søfarten.

Rubbetnude.

Hirtshals.

Landtoninger af vestjyske kystpartier: Rubjerg Knude og Hirtshals. – Træsnit i Laurentz Benedichts danske læsekortbog: Søkartet over Øster- og Vestersøen (1568).

*Vertonungen von Rubjerg Knude und Hirtshals in Westjütland,
nach Laurentz Benedicht 1568.*

I området omkring henholdsvis den jyske halvø og de store danske øer inklusive Bornholm fremhæver s'Grooten følgende skibsruiter: Fra klippeøen Helgoland („Heylich Landt“),²¹ som for alle søfarere fra gammel tid har haft overordentlig stor betydning af nautiske og andre grunde, fører stråleformet forskellige søfartsruiter til mundingerne af Weser („SSW“), Elben („SO“) og Ejderen („OTN“) endvidere til det gamle vestjyske handelscentrum Ribe,²² („OTN“), samt til området omkring det markante, højtliggende punkt på halvøen, Bovbjerg („Bouenberghe“, „NTW“),²³ som alle søfolk, der sejlede mod nord eller øst, var fortrolige med. Til det sidste sted udgår der desuden en direkte linje fra Elbmundingen („NNW“).

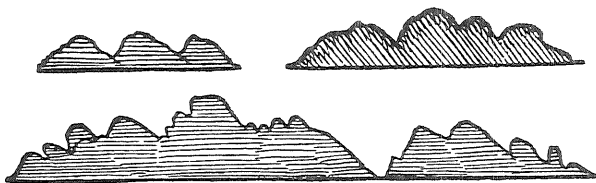
Fra Bovbjerg udgår en rute („NNO“) over Hanstholm („Holmsz.“) i retning NO til Rubjerg Knude („Robben duyte“), som rager højt op over det omliggende landområde. På halvvejen, på højde med „Iutlander Ryff“, bøjer en søvej af til Kap Lindesnæs („Lyndes Naz“) i Sydvestnorge („NWTN“). Nordøst for revet ligger en grund med ulæseligt navn, som passerer syd om af ruten, der fører videre til

Skagen.²⁴ Den går i nord uden om en grund, betegnet „Banck“ med en loddet dybde på 3 favne, og tager retning („NOTO“ og „ONO“) over Hirtshals („Harthals“) til Skagen („Scaghen“), som på grund af sin overordentlige betydning for skibsfarten fremhæves ved hjælp af fire fragtskibe.²⁵

Vigtigheden af dette sted, som på grund af dets farlige sandbanker har været frygtet fra gammel tid, kendetegnes tillige af talrige sørute-linjer: Foruden den allerede omtalte er der en, der forbinder „Scaghen“ med det netop nævnte Kap Lindesnæs („W“); yderligere to fører i retning af den sydnorske ø Mærdø („Mardo“, „NWW“);²⁶ en femte fører op til den længere mod øst beliggende klippeø, Færder („Weder oghe“, „NTW“). Den sjette rute forbinder Skagen med området omkring Vedholm („De Holme“) på den nutidige svenske vestkyst („NNO“);²⁷ den syvende forbinder samme sted med området omkring Marstrand („Mal Strand“, „ONO“), idet den undervejs passerer øen Brattø²⁸ („Betrow“), karakteriseret ved et højt bjerg. Den ottende fører fra Skagen direkte til Varberg („Werdingsborgh“, „OTSS“),²⁹ og den niende over øen Læsø („Lessow“, „SOTO“) ligeledes dertil („OTS“). Den vel nok mest befarne og ældgamle sørute Skagen-Læsø og videre over et af de vigtigste anduvningspunkter i Kattegat, den bakkede ø Anholt med „Anholz Ryff“ til Sundet („SO“, „NW“), kendetegner s'Grooten i forhold til sin betydning igen ved flere fragtskibe.³⁰ Den tiende og sidste rute, som skønt mindre befaren ikke bør undervurderes, forbinder Skagen forbi grundene Trindelen („Tryndel“), Dvalegrundene („De dwal gronden“) og Svitrinen („De Sweterongh“) over Stavshoved („Steinshouede“) og øen Vejro („Weder oghe“) med Storebælt („De Bylt“, „NTW“, „NNW“ og „NNO“). Herved går man uden om øen Hjelm („Holms oghe“) i vest.

Forskellige søfartslinjer, som omslutter området omkring øerne Marstrand og Vinga („Wyngh“), mødes syd for samme ved den lille klippeø Niddingen („Nydingh“), hvorfra der fører en linje over Anholt, forbi øen Sejro („Syr oghe“) i retning af Storebælt („NTO“), og en anden fører over Varberg („NW“) og Kullen („Col promont.“)

Kullen.

Landtoninger af Kullen „paa tre Maneringer“, efter Laur. Benedicht 1568. Først viser forbjerget sig „udi tre humpler“ (de to øverste tegninger), men når man kommer det nær, ser det fra nordvest ud som nederst aftegnet.

*Vertonung von dem Vorgebirge Kullen am nördlichen Eingang des Sundes,
nach Laur. Benedicht 1568.*

til Sundet („De Sundt“, „STO“). Desuden gør s’Grooten os bekendt med en direkte forbindelse mellem Anholt og Varberg. Nord for Sjælland truedes skipperen af Lappegrunden („Lappezande“), „De Hassel og hen“ og „Hassel orth“, hvorved vi måske skal forstå Lysegrund og den lille ø Hesselø.

Skibsruten gennem Storebælt fører over øen Samsø („NNO“), her fejlagtigt betegnet som „Ryssnes“, endvidere over øerne Romsø („Ryms“, „NTW“) og Sprogø („Spier og he“, „NWTW“ og „NWTN“) langs med Langeland („NTO“) til ud for sydspidsen af denne store ø. Her deler sejladsen sig i tre forskellige retninger, hvoraf en fører til Slesvig ad Slien („ONO“); de to andre fører derimod over Femern („Femeren“, „NWTW“, „WNW“ og „NW“) til Lübeckerbugten („NNO“).

Den ovenfor omtalte, langt vigtigere sørute fortsætter fra Kullen over Helsingør („Helskenor“)-Helsingborg („Helsingborgh“) forbi København-Drager („Draker og he“, „NTW“) med de farlige rev („De Reue“) eller Drogden („De Dröge“), sydpå („NTO“) til området omkring Falsterbo („Falsterbuy“) med dets farlige rev („Tryff“). Herfra fører en rute uden for dette rev, nemlig til Møn og Falster („NTO“ og „NNO“) over Gedser rev („Gester og he“) og ind i Lübeckerbugten („NO“),³¹ ved det sidste rev en linje mod Warne-

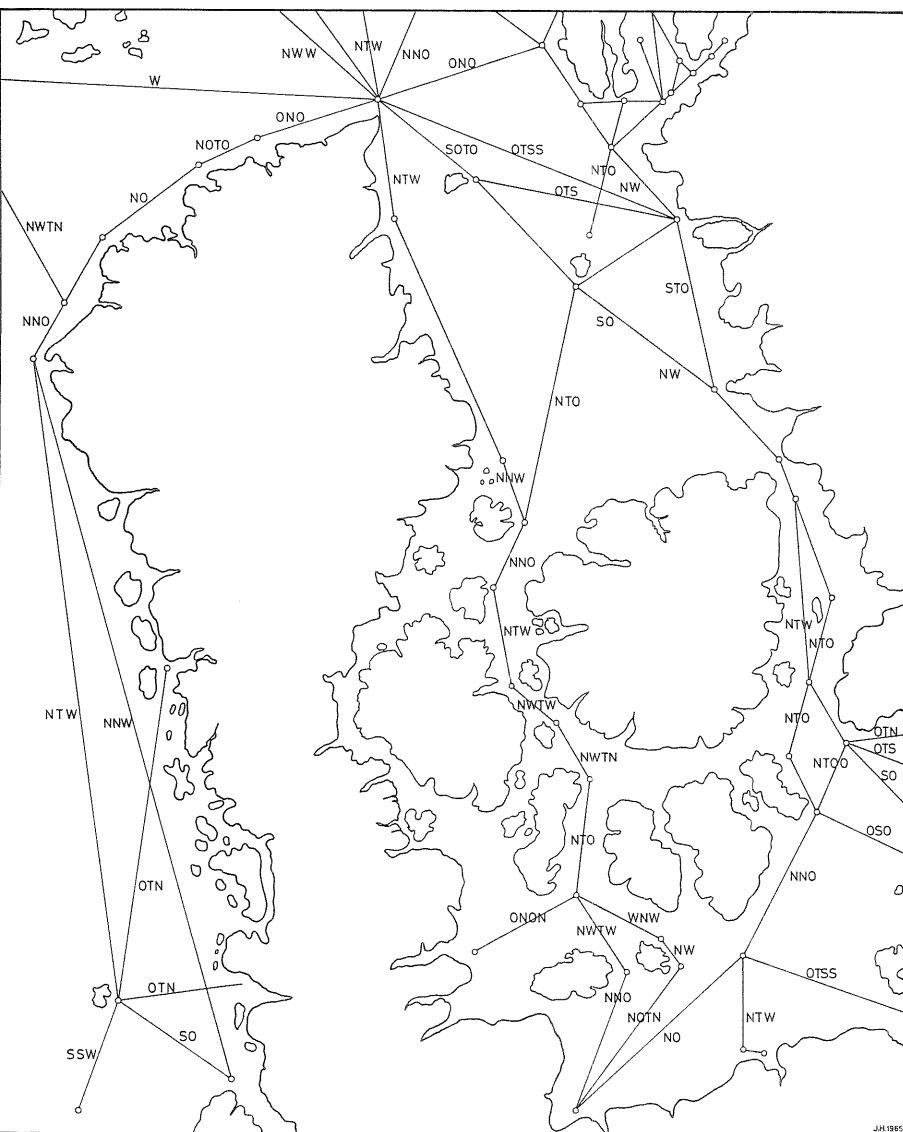
münde-Rostock („NTW“), og en anden bøjer af i retning af Stralsund („Straell Sunde“, „OTSS“).³²

Endnu en sørute forbinder området omkring Falsterbo med Nordrügen („SO“), en anden med Bornholm („OTS“), og en tredje løber langs Blekinges kyst mod øst til området omkring Åhus („OTN“). Hertil slutter sig en rute, der går fra Bornholm mod nordvest forbi øgruppen Ertholmene („NW“). Endelig forbinder endnu en linje sydspidsen af Møn med Falsterbo rev („NTO“) samt med den nordlige ende af øen Rügen („OSO“); desuden kan der på kortet skelnes en siderute vest for Bornholm, der fra Rønne („Rottum“) tager retning nordpå og videre mod øst til Ertholmene.

De vigtigste søveje i dette tætte net af ruter mellem Skagen og Rügen-Bornholm kendetegner s’Grooten tillige ved talrige dybdeangivelser, hvis rækkefølge bliver tættere i forhold til, hvor uoverskueligt og snævert, d.v.s. farligt det pågældende farvand er.

Over for den ældste kendte beskrivelse i den såkaldte „Seebuch“ fra 1400-tallet³³ af de søruter, der går fra Nordsøen gennem sund og bælt mod øst, udviser fremstillingen af søvejene på vort kort betydeligt fremskridt. „Seebuch“ var i det væsentlige begrænset til beskrivelse af to sejlruiter, der førte gennem de danske farvande. Den ene, den vigtigste, førte fra Skagen over Læsø-Anholt-Helsingør-Helsingborg til Falsterbo og derfra henholdsvis nord og syd om Bornholm videre mod øst. Den anden gik, med et delvis bugtet forløb, fra Skagen mod syd gennem Storebælt over øerne Hjelm, Vejrø, Romsø, Sprogø og Vresen til sydspidsen af Langeland og derfra mod sydøst mod Warnemünde.³⁴

Denne noget knappe beskrivelse forstår s’Grooten, takket være en teknisk videreudvikling af sejlads håndbøgerne, hans hovedkilde, der strækker sig over ca. 100 år, at udvide og uddybe så betydeligt, at der af hans bearbejdelse af de beskrivende tekster til en billedlig fremstilling opstår et tæt net af forskellige ruter, som kunne tyde på, at der i anden halvdel af 1500-tallet i de dansk-svenske farvande har været en livlig søfart i de mest forskellige retninger.³⁵

Oversigtsskitse over ruterne gennem de danske farvande, således som s'Grooten har indlagt dem på sit kort 1592.

Die Seerouten durch die dänischen Gewässer nach s'Grooten 1592.

Kilder.

Gengivelsen af de forskellige sejlruiter i den nord- og østeuropæiske søfart, angivelserne af deres kompasretninger og farvandsdybder giver os mulighed for forholdsvis let at finde frem til de forlæg, som s'Grooten har brugt til at tegne søruterne efter. Samtidig har man dermed fundet frem til en vigtig del af de kilder, som han har anvendt til udarbejdelsen af sit kort. Man kan ikke på forhånd afvise sådanne kilder på det nautiske område, thi ellers ville man ikke kunne forklare hans ofte slående kendskab til selv de mindste enkeltheder angående farvandsdybder, beliggenheden af visse rev og grunde, hans omtale af usædvanlige stednavne på søen og i kystegnene, som ikke er til at finde på noget landkort.

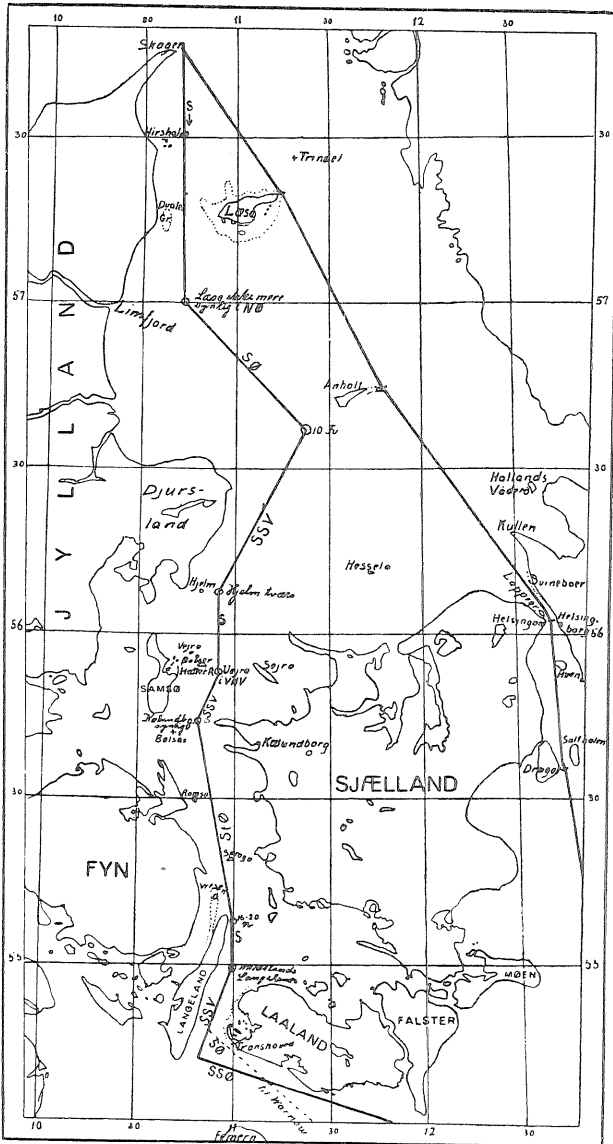
Da kysternes aftegning ikke påviseligt røber noget tilfælles med „Spieghel der zeevaert“ af L. J. Waghenaer (Leiden 1585), må dette epokegørende værk af s'Grootens berømte samtidige fra den vestfrisiske søfartsby Enkhuizen udelukkes som kilde. Ud fra lignende overvejelser gælder det samme også for flere andre samtidige sejlads-håndbøger: „Amsterdamsche zeecaerten“ af A. Haeyen fra henholdsvis 1585 og 1591, som desuden kun beskriver den jyske halvøes kyster og farvande fra Elbmundingen til Skagen; endvidere „Caerte van der Zee“ af Goeyvaert Willemsen van Hollesloot fra året 1587, samt til slut „Zeevaert“ af A. Gerritsz fra 1588.

De forlæg, som s'Grooten har brugt til udarbejdelsen af den nautiske del af sin fremstilling, må derfor nødvendigvis søges blandt de ældre sejladshåndbøger, de såkaldte „Leeskaart“-bøger, som uden sø-

Søruterne gennem de danske farvande, således som de beskrives i den flamsk-nedertyske „Seebuch“, hvis ældste tekst formentligt går helt tilbage til 1300-tallet. Rutebeskrivelserne, der måske endda er ældre, går igen og igen i de følgende århundreders læsekortbøger. — Skitse af Johs. Knudsen i Tidsskrift for Søværnen 1913.

*Die Seerouten durch die dänischen Gewässer, nach dem mittelalterlichen
flämisch-niederdeutschen „Seebuch“.* →

kort blev trykt og udbredt efter 1532. Således som han påviseligt allerede benyttede en sådan sejlads håndbog til sit ældre sørutekort, som findes i Brussel-atlasset fra 1573, og som kun omfatter vesten, således har han også her i virkeligheden støttet sig til de angivelser, der var at finde i de vidt udbredte nederlandske læsekortbøger fra anden halvdel af 1500-tallet.³⁶ Det er ikke sandsynligt, at han i denne forbindelse brugte det i 1532 i Amsterdam udkomne „Kaert vander zee“,³⁷ men derimod en af de senere væsentligt mere udførlige udgaver fra omkring 50'erne til 70'erne i samme århundrede,³⁸ som udkom i Nederlandene, i Hamborg eller Lübeck. Det er så godt som sikkert, at han ikke benyttede udgaven „Søkartet over Øster og Vester Søen“, som blev oversat til dansk af Laurentz Benedicht og udkom i 1568 i København.³⁹

I virkeligheden har s'Grooten i praktisk taget alle sine kartografiske angivelser om nautiske forhold holdt sig slavisk til en nederlandsk udgave af denne sømandsfører, som var forældet senest omkring 1585.⁴⁰ næppe en rute, næppe en dybdeangivelse har s'Grooten, som han ikke i trykt form har haft til rådighed i teksten af en læsekort-bog.⁴¹ Hans afhængighed af dette forlæg går endog så vidt, at han gengiver selv trykfejl i teksten billedligt. Således hedder det fejlagtigt i „Leescaertboek van Wisbuy“ fra året 1566 om den lille ø Vinga, at den ligger øst for Marstrand istedet for korrekt syd for.⁴² s'Grooten overtager kritikløst denne angivelse og placerer øst for Marstrand fantasifuldt en ø „Wynghē“, påfaldende stor og med mange bugter. Af ukendte årsager omtaler de tekster, der er trykt efter 1541, ganske vist ved den jyske vestkyst retning og afstand fra Ejdermunden til klippeøen Helgoland; det samme er derimod ikke tilfældet for Hever med den opløstrende søfartsby Husum, der dog var langt vigtigere for sin tid. s'Grooten følger også her slavisk læsekort-bogen og nøjes alene med at nedtegne ruten, der fører til Ejdermunden.⁴³ Tro mod angivelserne i disse hans forlæg⁴⁴ afbilder han på en klippe i Sydnorge i egnen omkring Hesnes og Tromlingerne – „daer Staen twee Stenghen op“ – et par båker, eller han skitserer øen Brattø i overensstemmelse med sejlads håndbogens angivelser om,

at det drejede sig om „eenen hooghen ronden Berch“ som en stejl klippeø⁴⁵ „Betrow“, der ragede op over de omkringliggende højder som en kegle.

Disse få eksempler, hvortil der nemt kunne føjes endnu en række, beviser i tilstrækkelig grad, at de nævnte læsekort-bøger har tjent som hovedkilde for skitseringen af søruterne. Desuden har han måske også lejlighedsvis fået andre, evt. mundtligt overleverede, oplysninger fra søfarer kredse. Således synes det, som om Sydnorges kyst, ganske vist utroligt fortegnet, i det mindste delvis bygger på visse vage meddelelser fra søfolk, der har sejlet her. Hvor disse ikke rakte til fuldstændiggørelsen af kortbilledet, har s’Grootens kunstneriske fantasi øjensynligt afhjulpet mangelen.⁴⁶

Bedømmelse.

Da s’Grooten i 1592 afleverede sit atlas, hvori bl. a. også „Descriptio Regni Daniae“, ville en udnyttelse af nederländeren Waghenaers i 1584-85 udkomne epokegørende, store søkortværk „Spieghel der zeevaert“ som kilde til udarbejdelsen af hans kort ikke blot have været tidsmæssigt absolut gennemførlig, men også i sig selv nærliggende, ja ubetinget nødvendig. Da Waghenaers søkort⁴⁷ er mere nøjagtige, virker de mere moderne i forhold til s’Grootens kystudformning, som trods hans kunstneriske virtuositet har et næsten forældet præg.

Der kan i s’Grootens værk påvises et stærkt afhængighedsforhold til læsekort-bøgerne med hensyn til de nautiske angivelser, og der mangler enhver henvisning til, at der er overtaget angivelser fra „Spieghel“ eller andre samtidige, lignende nautiske værker. Det tvinger os til at drage den slutning, at „Descriptio regni Daniae“ ikke først har ligget klar i 1592, eller nogle få år før, men betydeligt tidligere, allerede ca. i slutningen af 1570’erne, i det mindste som udkast, og at det derefter ikke mere er ført à jour. Denne formodning støttes af, at der på kortet over Østfrisland i samme atlas fra 1592 mindre iøjnefaldende står angivet 1579 som året for udarbejdelsen.⁴⁸

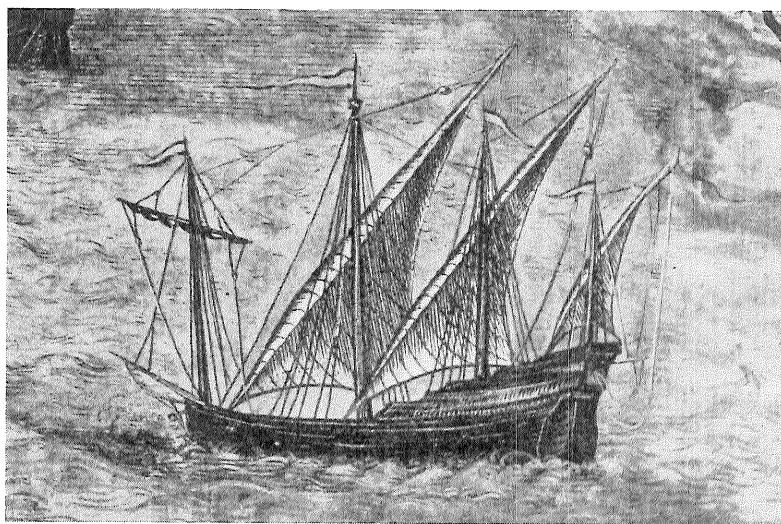
Man tør vel derfor antage, at „Descriptio“, bortset fra dets mange, delvis tungtvejende fejl, i det væsentlige genspejler 1570'ernes „officielle“, d.v.s. i tryk foreliggende viden om de geografiske og geomorfologiske faktiske forhold og de vigtigste søruter inden for dansk område. På tidspunktet for afleveringen af det samlede værk i 1592 havde derfor fremstillingen af kysterne og søruterne på vort kort i årevis været teknisk distanceret, d.v.s. stærkt forældet. Dette kommer bl. a. også til udtryk derved, at s'Grooten forbigår de fyr, som blev oprettet 1560 på Skagen, Anholt og Kullen;⁴⁹ alle disse tre omtales nemlig heller ikke i de tidligere nævnte læsekort-bøger.

Den påviste stærke afhængighed af de primitive læsekort-bøger gør det desuden klart, at der er meget stor sandsynlighed for, at s'Grooten aldrig selv har besøgt de farvande, han har skildret; de delvis alvorlige fejl i hans fremstilling ville ellers næppe kunne tænkes. Disse forringer yderligere kortets værdi.

Af det her sagte fremgår klart, at s'Grooten ikke har gjort sig den ulejlighed først at efterprøve rigtigheden af sine sejladsanvisninger, før han brugte dem som grundlag for sin kartografiske fremstilling.

Foruden den allerede omtalte helt forkerte afbildning af Vinga og den vilkårlige skitsering af Brattø kan man påvise talrige andre fejl hos ham: Således konstruerer han i Storebælt vilkårligt en overmåde stor ø, Romsø, ene og alene for at følge teksten i sin sejlads-håndbog, som af vanvare lader en rute sydfra føre forbi Romsø i retning NtW i stedet for korrekt NtØ.⁵⁰ Endvidere benævner han Samsø med navnet „Ryssnes“ (Refsnæs), der hører til på den modsatte kyst, på Sjælland, og han konstruerer af den ganske lille ø Vejrø, en gevaldig ø, „Weder oghe“. Ligeledes udlægger han kursbeskrivelsen af Femern forkert,⁵¹ idet han afbilder Femerns stejle sydøstlige spids, Staberhuk, som en selvstændig lille ø og lader en østlig og vestlig sørute føre forbi denne fantasifulde nydannelse. Trindelen forlægger han til syd for øen Læsø i stedet for nord for. Desuden er det nemt at påvise et stort antal mindre unøjagtigheder hos ham.⁵²

Den kritikløse „udskrivning“ af læsekort-bøgerne medfører, at kortet i sine angivelser på det nautiske område lader savne næsten en-

Firmastet skib med latinersejl fra s'Grootens kort over Maas' og Rhinens munding, fra 1572-atlasset (i Brussel).

Viermast-Schiff. Ausschnitt aus s'Grootens Karte der Maas- und Rheinmündung (1572).

hver originalitet. De talrige grove fortegninger i kysternes og terrænets linjeføring og den ofte vilkårlige fastlæggelse af søruterne nedsætter betydeligt de høje forventninger, som beskueren først mener at kunne stille til bladet, der er udformet med en mesterlig elegance, og forringer væsentligt dets videnskabelige værdi.

Alligevel må man absolut sige, at s'Grooten har løst den opgave, han havde fået af den spanske generalstab, nemlig at give en oversigt i grove træk over Nord- og Østeuropas søruter. De vigtigste af disse har han i det store og hele gengivet virkelighedstro, yderligere godtgjort deres forløb ved at indføje den pågældende kompasretning og desuden angivet de farvandsdybder, der kunne forventes på de mere betydelige ruter.⁵³

Ingen vil vel bestride, at s'Grooten – trods det på hans tid endnu ret nødtørftige almenkendskab til geografiske og hydrografiske forhold i Nord- og Østeuropa og på trods af ret primitive og utilstræk-

kelige kilder – har forstået at nedfælde den vanskelige og komplicerede søfart til henholdsvis Sundet og videre til Baltikum og de dermed forbundne farer på sit kort på ganske overbevisende måde. Dette er så meget mere bemærkelsesværdigt, som fremstillinger af søruter på kort i lang tid var ret sjældne. Uden tvivl lå det fremfor alt i, at det ikke her, som ved landkort, drejede sig om gengivelsen af virkeligt forhåndenværende, fastliggende terrænbestemte trafiklinjer, men derimod om hypotetiske, lige, men i virkeligheden meget variable, retninger af skibsruter, som kun lader sig fæstne kartografisk som teoretiske, lige linjer på den jævne havoverflade.⁵⁴

Først henholdsvis 1700- og 1800-tallet bragte som bekendt en grundlæggende ændring på dette område.⁵⁵ s'Grootens fremstilling er altså i Nordeuropa praktisk taget uden forbillede og trods alle mangler et vigtigt fremskridt i sørutekartografiens udvikling og i denne sammenhæng et af de tidligste eksempler på den tematiske kartografi. „*Descriptio regni Daniae*“ må gælde som det ældste sørutekort over Nord- og Østeuropas farvande. Heri ligger den egentlige værdi af dette kunstnerisk fuldendte kort.

NOTER

¹ Jfr. *J. H. Gosses & N. Japikse*: Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland (Haag 1947), 335 ff. Endvidere *R. Fruin*: Tien jaren uit de tachtigjarige oorlog, 1857, og: Het voorspel van den 80-jarige oorlog, i: *De Gids*, 1859.

² I virkeligheden foregik et af de vigtigste slag i den lange krig 1568 på rigstysk grund (Jemgum i Østfrisland). Jfr. hertil og til det følgende: *H. Mortensen & A. Lang*: Die Karten deutscher Länder im Brüsseler Atlas des Christian s'Grooten (1573) i: *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.hist. Klasse. Dritte Folge, Nr. 44* (Göttingen 1959). Textband 9–14 og den dér anførte litteratur.

³ Jfr. *Calendar of State Papers, Spanish IV*, 400 (cit. efter *B. Hagedorn*: *Ostfrieslands Handel und Schiffahrt vom Ausgang des 16. Jahrhunderts bis zum Westfälischen Frieden* (Berlin 1912), 182, note 5. Jfr. sst. note 4).

⁴ Afbildning af sørutekortet i atlaset 1573 hos *Mortensen & Lang*, tavle II (østlige del). Vestlige del sst., tekstbind, kortbilag. Foruden angivelse af de vigtigste søruter indeholder begge atlas landevejsnet, som hører til de ældste fremstillinger af denne art.

⁵ Mest udførligt skildres s'Grootens liv i: *F. van Ortrøy*: Chrétien Sgrooten, Cartographe, i: *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, 71, 7e Série, Tome 1, 1e et 2e Livraisons (Antwerpen 1923), 152-180. Nogle nyere henvisninger findes hos *Mortensen & Lang*, 12-14, efter stadsarkivar dr. F. Gorissen, Kleve.

⁶ Jfr. med hensyn til s'Grootens eventuelle spionagevirksomhed til fordel for spanierne: *S. J. Fockema-Andraë & B. van't Hoff*: Christiaan Sgrootens Kaarten van de Nederlanden (Leiden 1961), „Inleiding“, 6.

⁷ Jfr. s. 162.

⁸ Under heldige, men ikke helt klare omstændigheder kunne en belgisk arkivar dengang erhverve atlasset fra 1573 ved køb og bringe det tilbage til Brussel, hvor det idag opbevares i Bibliothèque Royale som kostbart manuskript under signaturen „Ms. Nr. 21596“.

⁹ I anledning af Amerika-udstillingen i Madrid. Det opbevares dér i Biblioteca Nacional som nr. 1 i Vitrina 9.

¹⁰ Tabula XXIX „Totius Wandaliæ delineatio . . .“. Som landkortene over egnene øst for Weser i atlasset fra 1573 allerede tydeligt viser med deres ændrede stil, beror de ikke på s'Grootens egne undersøgelser, men er udkastet efter ældre kartografiske forlæg. Det samme må efter arrangement og indhold gælde for de kort i atlasset fra 1592, som gengiver Europas østlige og nordlige egne.

¹¹ Atlasset bærer titlen „Orbis terrestris tam geographica quam chorographica descriptio vna cum veteri et recenti locorum omnium nomenclatura“. Det måler i lukket tilstand 83 × 68 cm og indeholder ialt 38 pragtfuldt kolorerede oversigts- og specialkort, hvis højde opslået måler indtil 1,2 m og længden indtil 1,88 m.

¹² Nærmere hos *L. Bagrow*: *A. Ortelii Catalogus cartographorum II*, i *Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft Nr. 210*, 65 ff.

¹³ I stil med tavle III i Brussel-atlasset (1573) „Generalis descriptio totius Germaniæ inferioris et regni Angliæ“ (uden det europæiske Norden).

¹⁴ Om Cornelis Anthonisz. jfr. *J. Keuning*: *Cornelis Anthonisz.*, i: *Imago Mundi VII* (Stockholm 1950), 51 ff., endvidere *A. Lang*: *De ældste trykte fremstillinger af de danske kyster, i nærværende årbog, 1955*, 49 ff. og den dér anførte litteratur. Om eftervirkningerne af „Caerte van oostlant“ af C. Anthonisz. jfr. bl. a. *N. E. Nørlund*: *Danmarks Kortlægning, Geodæt. Publ. IV* (København 1944), passim, og *Bo Bramsen*: *Gamle Danmarkskort* (København 1952), 42 ff.

¹⁵ *A. A. Bjørnbo & Carl S. Petersen*: *Anecdota cartographica septentrionalia* (København 1908), fasc. VI.

¹⁶ I sit ældre atlas fra 1573 havde s'Grooten med hensyn til gengivelsen af øen Rügen i det væsentligste støttet sig til *T. Stella* („Gemeine Landtaffel des deutschen Landes“, 1560, faksimile i *A. Herrmann*: *Die ältesten Karten von Deutschland bis Gerhard Mercator* (Leipzig 1940), Tafel 17). Her vender s'Grooten sig dog bort fra dette ret tilforladelige kartografiske forlæg og ud-

kaster et langt mere ukorrekt billede af øen end 20 år tidligere. Noget lignende gælder også for gengivelsen af de store danske øer.

¹⁷ *Mercator*: „Nova et aucta orbis terræ descriptio ad usum navigantium“ (Duisburg 1569). Faksimile i: *B. van 't Hoff*: Gerard Mercators map of the world, Publicaties van het Maritiem Museum „Prins Hendrik“ Nr. 6 (Rotterdam/'s-Gravenhage 1961) med beskrivelse. Jfr. også: *A. Heyer*: Drei Mercator-Karten in der Breslauer Stadtbibliothek, i: Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie, VII (Weimar 1890), 379–389; 474–487; 507–528. — *Algoet*: Faksimile i: *Bramsen*, fig. 44; endvidere *E. Bratt*: En krönika om kartor över Sverige (Stockholm 1958), fig. 18. — *Stella*: jfr. note 16.

¹⁸ *Bramsen*, fig. 50.

¹⁹ Jfr. *Mortensen & Lang*, 73 f.

²⁰ Jfr. f. eks. *Bramsen*, fig. 36 (Jordanus 1585), 50 (Thevet 1575) og fremfor alt 49 (Waghenaer 1584).

²¹ Jfr. hertil: *H. Schwerin*: Helgoland, Historisk-geographisk undersökning (Lund 1896) og *A. Lang*: Helgoland auf alten Karten, i: „Helgoland ruft“ (ed. *James Packross & P. Rickmers*) (Hamburg 1952), 47 ff.

²² Jfr. *Hugo Matthiessen*: Middelalderlige Byer (København 1927), 74 ff. samt *G. Neufeldt*: Ripen og Esbjerg, die Haupthäfen der cimbrischen Westküste (Diss. phil., Kiel 1937), 8 ff. Kompassretningen må hedde „NTO“ (i stedet for „OTN“).

²³ I 1400-tallet fremhæver den såkaldte „Seebuch“ her „Bovenberge“ som markant fastlandspunkt (ed. *K. Koppmann*, Bremen 1876, 48), og det nævnes fra da af i næsten alle sejladshåndbøger og afbildes på søkort. Den ældste afbildning (landtoning) af Bovbjerg findes i sejladshåndbogen „Hier beghint die Caerte van die Oosterse See“ af *Cornelis Anthonisz.* (Amsterdam 1558).

²⁴ Åbenbart „Steenbanck (in Maniere als de Trindel van Lezou) daar niet meer op en is als twalf voeten“ (vanddybde), som *W. J. Blaew* beskriver i „Zeespiegel“ (Amsterdam 1623) II/1, 36. Alle nævnte danske punkter på fastlandet anføres ved navn som vigtige pejlemærker bl. a. allerede i 1462 på portolankortet af *Petrus Roselli*. Jfr. *A. Lang*: Traces of lost North European sea charts of the 15th century, i: *Imago Mundi* XII (Leiden 1955), fig. 4.

²⁵ „Het Leeskaartboek van Wisbuy 1566“ (ed. *Johs. Knudsen*, Haag 1920), 135, 46/19: „Item west van Robbeknuyt leyt een Banck van twaelf oft derthien vaden diep, ende leydt drie mijlen vant Lant“.

²⁶ Skrivefejl: Skal rigtigt hedde „NWTW“.

²⁷ „De Holme“. Hos *Blaew*, anf. værk: „Noorder-“ og „Zuyder-wycxholm“.

²⁸ Brattø („Betrow“) er fuldstændigt forkert placeret (jfr. nedenfor).

²⁹ Den angivne retning „OTSS“ skal ændres til „OSO“. Jfr. *Blaew*, anf. værk, 39.

³⁰ Læsø såvel som Anholt omtales allerede gentagne gange i „Seebuch“ (jfr. note 23), cap. XII. Denne rutes altovervejende betydning fremgår bl. a. også af, at den som den første blev sikret med fyr på Skagen, Anholt og

Kullen i 1560 (jfr. *H. Henningsen*: Papegøje og vippefyrr, i nærværende årbog 1960, afb. s. 7).

³¹ Hvilken stor betydning denne søvej tidligt fik, fremgår af den omstændighed, at byen Lübeck til dens sikring allerede omkring 1220 lod oprette et sømærke i området omkring Falsterbo. (Urkdnb. d. Stadt Lübeck I, Lübeck 1843, Nr. XXIII).

³² Skrivefejlen „OTSS“ bør rettes til „OTS“.

³³ Jfr. skitseringen af ruterne i „Seebuch“ i *Johs. Knudsen*: Styrmandskunstens udvikling, i: Danmarks Søfart og Søhandel (ed. *Bering Lüsberg*) II (København 1919), 350, afb. 110 og fremstillingen af søruterne syd for Skagen gennem Storebælt, som afviger fra s'Grooten.

³⁴ Jfr. afb. hos *Bering Lüsberg* og „Seebuch“ 52, XII, 6 ff.

³⁵ Jfr. hermed den indgående fremstilling af den ældre udvikling af sejladsen i Sundet – fortrinsvis hvilende på Sundtoldsregistre (ed. *Nina Ellinger Bang & Knud Korst*, København 1906 ff.) – i *Aksel E. Christensen*: Dutch trade to the Baltic about 1600 (København-Haag 1941) og den dér anførte litteratur.

³⁶ Jfr. *A. Lang*: Cornelis Anthonisz, i: Neues Archiv für Niedersachsen, Jhgg. 1953, Heft 5/6, 242, note 64.

³⁷ Ed. *Johs. Knudsen* (København 1914). Her beskrives f. eks. sejlkursen til Hever, når man kommer fra Helgoland, som mærkværdigvis mangler i de senere sejladshåndbøger, og som heller ikke s'Grooten har nævnt. Ligeledes gengiver „Kaert van der zee“ fra 1532 korrekt beliggenheden af øen Vinga ved den svenske vestkyst i en kort sejlplanvisning, i modsætning til de fejlagtige, udførlige sejlforskrifter i de senere udgaver (1561, 1566 osv.), som forledte s'Grooten til en grov fejl i fremstillingen. Jfr. hermed også: *Mortensen & Lang*, 35, hvor det med en vis sandsynlighed formodes, at de samme sejlads-håndbøger har været brugt til atlasset 1573.

³⁸ Jfr. hermed *Johs. Knudsens* udmærkede oversigt over forskellige, indtil 1541 ukendte, detaljerede beskrivelser af de danske farvande, som påny blev optaget i udgaverne af 1566 og 1568 i „Søkartet“, i: Tidsskrift for Søvæsen, 86 (København 1915), 222 f.

³⁹ Således forbigår s'Grooten f. eks. begge de nautisk vigtige øer Hven og Saltholm i Øresund, som *Benedicht* omtaler udførligt i 1568, men som heller ikke nævnes i de nederlandske udgaver af 1561 og 1566.

⁴⁰ „Leeskaart“-bøgerne var senest forældet med fremkomsten af „Spiegel der zeevaert“ af Waghenaer i 1584–85, skønt de udkom i stadig „nye“ oplag til ind i 1600-tallet (jfr. *Johs. Knudsen*: Indledning og Oplysninger til Søkartet 1568, i: Ts. f. Sø., 86, s. XIV („Søkartet“-udgave af 1608)). Også Waghenaers „Enchuyser Zeekaartboeck“, som første gang udkom i lignende format i 1598, og som med en enkelt undtagelse ikke indeholdt nogen søkort men udelukkende sejladsanvisninger og landtoninger, kom endnu i to oplag, i 1601 og 1605. (Jfr. *C. Koeman*: The history of Lucas Janszoon Waghenaer and his „Spiegel der zeevaert“ (Lausanne 1964), 67).

⁴¹ Jfr. hermed „Het Leeskaartboek van Wisbuy 1566“. Lejlighedsvis fremstillinger af sådanne søruter, som ikke beskrives i læsekort-bøgerne fra omkring 1550–70, beror i almindelighed – som f. eks. i de sydnorske farvande – på s’Grootens fantasi, selv om det måske ikke kan afvises, at der i hans fremstilling lejlighedsvis gives udtryk for et mere indgående kendskab til farvandene omkring kysterne, et kendskab, som udviklede sig i løbet af 1500-tallet, og som han erhvervede gennem vage oplysninger fra søfolk.

⁴² „Leeskaartboek van Wisbuy“, 128 (45/19).

⁴³ s’Grooten følger udgaven af en „Leeskaart“-bog fra 1560’erne eller 70’erne (jfr. note 37). Om Husums handelsmæssige betydning, se *A. Fürgens: Zur schleswig-holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts* (Berlin 1914), 68 passim, endvidere *U. A. Christiansen: Die Geschichte Husums* (Husum 1903).

⁴⁴ „Leeskaartboek van Wisbuy“, 125 (45/4).

⁴⁵ „Når Brattø ligger ONO for jer, befinder I jer ud for Marstrand“, sst., 129 (45/28).

⁴⁶ Jfr. med denne for s’Grooten typiske arbejdsmåde også *Mortensen & Lang*, 37, 46 passim.

⁴⁷ Jfr. *Bramsen*, afb. 49.

⁴⁸ Angivelsen af årstallet, som er skrevet ganske småt, står i en lille firkant inden for kortets rigt udstyrede kartouche.

⁴⁹ Jfr. hermed *Henning Henningsen: Papegøje og vippefyrr*, i nærværende årbog 1960, 5 ff., især 7.

⁵⁰ „Leeskaartboek van Wisbuy“, 163 (71/7).

⁵¹ Sst., 162 (71/1).

⁵² Således glemmer han her at indføje den i 45/31 omtalte rute Anholt-Trindelen, tager gentagne gange fejl med hensyn til den rigtige skrivemåde af retningsangivelserne for enkelte kurser osv. Ligeledes forbigår han søtønderne i Sundet; de omtales første gang i 1515 (*Nanninga Uitterdijk* (ed.): *Charters en bescheiden in het oude archief van Kampen*, II (Kampen 1863), Nr. 1353), og de fremhæves f. eks. udtrykkeligt i „Leeskaartboek van Wisbuy, 1566“, 49/1.

⁵³ Lejlighedsvis glemmer han ganske vist også at bemærke disse, som f. eks. dybdeangivelsen ud for Møn.

⁵⁴ *M. Eckert: Die Kartenwissenschaft*, II (Berlin og Leipzig 1925), 649.

⁵⁵ Ikke sjældent ser man på ældre landkort, men især på søkort, fremstillinger af skibsruter, som går langs kysterne og undgår rum sø, i særdeleshed sådanne, som skal anskueliggøre farvandene omkring bugter og flodmundinger. Hertil hører bl. a. en fremstilling, som ikke er tænkt som søkort, af skibsruterne på nedre Weser i året 1589 (Oldenburg, Staatsarchiv), et kort over Maas fra 1665 af nederländeren *J. Quack* (jfr. *B. van ’t Hoff: De reproductie van de Maaskaart . . . 1665*, i: *Zuid Holland*, X/1 (1964), 1 ff.), kortet over Elben af *Zimmermann & Hasenbanck* fra året 1721 og et kort over Humber af *J. Scott* fra 1734 m. fl.

Dette arbejde tilegner jeg mindet om professor, dr. Theodor Stocks, Hamborg († 1964), som tak for hans aldrig svigende interesse og venskab.

Jeg takker museumsassistent Svend Jørgensen for den danske oversættelse af det tyske manuskript.

DIE ÄLTESTE SEEVERKEHRSKARTE DES EUROPÄISCHEN NORDENS

Zusammenfassung

Im Zuge militärischer Auseinandersetzungen der spanischen Krone mit den aufständischen Niederlanden liess der spanische Generalstab 1573 und 1592 durch einen deutschen Kartographen zwei zu Atlanten zusammengestellte Sammlungen von Militärkarten entwerfen, denen aus begründeter Voraussicht jeweils eine grosse Übersichtskarte über die wichtigsten Seerouten beigegeben war. So enthält der 1592 geschaffene – heute zu Madrid befindliche – Atlas eine umfangreiche kartographische Darstellung der Schifffahrtslinien ganz Nordeuropas vom südlichen Norwegen bis zum Bottnischen bezw. Finnischen Meerbusen.

Der Autor, der um 1530 zu Kalkar bei Xanten am Niederrhein geborene Christian s'Grooten, stand als einer der geschicktesten Kartographen seiner Zeit jahrzehntelang in spanischen Diensten, wobei er wiederholt in Verdacht der Spionage geriet. Seine Atlanten, die aus Gründen militärischer Geheimhaltung jahrhundertlang verborgen blieben und daher auf die Entwicklung der älteren Kartographie Westeuropas kaum einen nennenswerten Einfluss ausübten, zählen zu den detailliertesten und künstlerisch wertvollsten Kartensammlungen ihrer Art. Mit ihnen hat der um 1603/04 Gestorbene sich ein bleibendes Denkmal gesetzt.

Die Tafel VII des Madrider Atlas, die „*Descriptio regni Daniae et partis Sueciae*“ gibt u.a. die durch punktierte Linien markierten Haupttrouten des damaligen Seeverkehrs im Bereich dänischer Gewässer wieder. Das Festland des Königreichs ist offensichtlich in Anlehnung an die berühmte „*Caerte van oostlant*“ des Cornelis Anthonisz aus Amsterdam (1543), zum Teil auch aufgrund von Angaben der Karten des Liévin Algoet, Mercators und Stellas entworfen. Hier sind besonders durch s'Grooten die für die Seefahrt wichtigen markanten Punkte herausgestellt. Bei näherer Überprüfung stellt sich freilich bald heraus, dass die künstlerische Formgebung in der Darstellung des dänischen Festlandes oft eine mangelnde Detailkenntnis zu überdecken sucht.

„Die königlichen Strassen der Seeleute“ legte der Kartenautor neben den bereits erwähnten punktierten Linien durch Angabe der jeweiligen Kompassrichtungen, Lotungstiefen und durch verschiedenartige Kennzeichnung des Meeresuntergrundes fest. Sie führen über Helgoland–Bovbjerg–Skagen zum Grossen Belt, zum Sund und durch den Kleinen Belt und weiter über Falsterbo–Rügen bezw. Bornholm ostwärts. Zahlreiche Abzweigungen zu den je-

weiligen Gegenüfern ergänzen die wichtigen Angaben. Sie alle werden in der kritischen Betrachtung des Blattes ausführlich beschrieben.

Als Quelle zum Aufbau dieses Seeverkehrsnetzes diene s'Grooten – was an sich naheliegend gewesen wäre – nicht etwa das epochemachende Werk seines Zeitgenossen L. J. Waghenauer aus Enkhuizen (Holland): der 1585 erschienene „Spieghel der zeevaert“, sondern offenbar ausschliesslich die Vorläufer dieser wichtigen Veröffentlichung, kleine niederländische Segelhandbücher des 16. Jahrhunderts, die als sog. Leeskaartbücher handlichen Taschenbuchformats allein beschreibende Texte und Vertoonungen –, nicht dagegen Seekarten, – boten und weit verbreitet waren. Selbst die dänische Übersetzung eines solchen Büchleins, die „Søkartet“ des Laurentz Benedict (Kopenhagen 1568), scheint ihm unbekannt gewesen zu sein. Die Abhängigkeit unseres Kartographen von einem solchen niederländischen Leeskaartbuch, d.h. also von einer zur Zeit der Ausschöpfung dieser Unterlagen für den Aufbau seiner Karte bereits veralteten Quelle, lässt sich anhand verschiedener – im einzelnen ausgeführter – Entlehnungen schlagend nachweisen.

Diese Umstände sowie die Gewissheit, dass s'Grooten niemals die abgebildeten Gewässer gesehen –, niemals dänischen Boden betreten hat, beinträchtigen naturgemäss von vornherein den Wert seiner Arbeit. Trotzdem verdient sie hohe Anerkennung. Ist es ihm doch durch seine auf recht dürftigen geographischen, kartographischen und hydrographischen Quellen beruhenden, in ihrer künstlerischen Wirkung unerreichten Darstellung durchaus gelungen, seinen militärischen Auftraggebern ein im grossen und ganzen zutreffendes Bild über den Verlauf der hauptsächlichen – durch dänische Gewässer führenden – Schifffahrtslinien und der hier vielerorts dem Seemann drohenden Gefahren zu vermitteln. Seine „Descriptio“ muss darüber hinaus als älteste Seeverkehrskarte des europäischen Nordens und als solche zugleich auch als eines der frühesten Beispiele thematischer Kartographie gelten.